

Ebu Müslim Destanı

Ebu Müslim Destanı
Türk-İran Destan Geleneğinde Horasan Teberdarı

İrene MELIKOFF

Temmuz 2023

978-625-99086-0-1

Monografi® | 009

Melikoff, Bütün Eserleri | 003

ÖZGÜN İSMİ

*Abû Muslim, le "porte-hache" du Khorassan dans la tradition
épique turco-iranienne*, Adrien Maisonneuve, 1962

ÇEVİRİ

Hasan Can UTKU

EDİTÖR

Esra KÖKKILIÇ

DÜZELTİ

Güray GÜMÜŞ

SON OKUMA

Merve AKINCI ALMAZ

SAYFA TASARIMI

İlhan DÜZ

MATBAA

Melisa Matbaacılık Sertifika No: 45099

Maltepe Mah. Davutpaşa Çiftelhavuzlar

Yolu Sok. Acar Sanayi Sitesi No: 16

Zeytinburnu 34010 İstanbul

Monografi Yayınları

Sertifika No: 43841

Aziz Mahmut Hüdayi Mah.

Hakimiyeti Milliye Cad. No: 58/64

Üsküdar 34672 İstanbul

Tel: 0.216 334 52 55

bilgi@monografiyayinlari.com

www.monografiyayinlari.com

twitter.com/monografiyayin

instagram.com/monografiyayinlari

facebook.com/monografiyayinlari

Eserin tüm hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek
kaydıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin
alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz, dağıtılamaz.

Irène MELIKOFF

Ebu Müslim Destanı
TÜRK-İRAN DESTAN GELENEĞİNDE
HORASAN TEBERDARI

Çeviri: Hasan Can UTKU

MONOGRAFİ

İRÈNE MELIKOFF

7 Kasım 1917'de Sovyet Devrimi'yle aynı gece St. Petersburg'da dünyaya geldi. Devrimde mülklerine el konulması üzerine Melikofflar, Rusya'yı terk ederek, kısa süre buldukları Finlandiya ve İngiltere'nin ardından 1919'da Fransa'ya yerleşti. Irène Melikoff, Sorbonne Üniversitesi'nde İngilizce; École Nationale des Langues Orientales'de Doğu Dilleri bölümlerindeki öğrenimini eşzamanlı sürdürdü. 1940'ta matematik bilgini Salih Zeki Bey'in oğlu Faruk Sayar'la evlenerek bir süre Türkiye'de kaldı ve bu süre içerisinde Amerikan Kız Koleji'nde görev aldı. 1948'de Fransa'ya dönüp Farsça Bölümünde yarım kalan öğrenimini tamamlayarak Türkoloji alanındaki çalışmalarına yoğunlaştı. 1952'de Société Asiatique ve Société Linguistique'e üye oldu. İlk eseri olan *Umur Paşa Destanı*'nda *Düstûrnâme-i Enveri*'yi incelediği çalışmasıyla CNRS'te araştırmacı olma imkânı buldu. Görevli olduğu süre boyunca üzerinde çalıştığı, *Dânişmendnâme*'yi konu alan doktora tezini 1957 yılında tamamladı. 1962'de *Ebu Müslim Destanı* yayımladıktan sonra ilgisini Alevi-Bektaşî araştırmalarına yoğunlaştırdı. 1968'de Strazburg Üniversitesi Türk Araştırmaları Enstitüsü başkanlığına tayin edildi, 1969'da bu kurum bünyesinde kurucu başkan sıfatıyla *Turcica* dergisini yayımlamaya başladı. 1972'den 1988'e kadar Comité International d'Études Pré-ottomanes et Ottomanes'in genel sekreterliğini yürüttü. 1986'da Strazburg Üniversitesi'nden ayrıldı. 1992'de *Uyur İdik Uyardılar*, 1995'te ise edebi incelemelerin yer aldığı makaleler seçkisi *De l'épopée au mythe (Destandan Masala)* adlı eserleri yayımlandı. Şamanizmle ilişkilendirdiği Alevi ritüellerinin kökenlerine dair *Hadji Bektach : un mythe & ses Avatars (Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe)* adlı çalışması 1998, Alevilik ve Bektaşilik üzerine kaleme aldığı makalelerden oluşan *Kırklar'ın Ceminde* 2001'de yayımlandı. Fransa, Türkiye, Azerbaycan ve İran'daki pek çok üniversiteden fahri doktora; Türk Tarih Kurumu'ndan şeref üyeliği almıştır. 8 Ocak 2009'da beyin kanaması sebebiyle tedavi gördüğü Strazburg'da aramızdan ayrıldı. Yazarın Monografi Yayınları'ndan çıkan diğer eserleri: *Uyur İdik Uyardılar, Türk Sufizminin İzleri Üzerine, Anadolu Halk İslamı Araştırmaları. Hacı Bektaş, Efsaneden Gerçeğe, Türkiye'de Halk Tasavvufunun Doğuşu ve Evrimi.*

HASAN CAN UTKU

Oyun yazarı ve çevirmen. 26 Eylül 1978, İstanbul. Galatasaray Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümündeki öğrenciliği sırasında üniversitenin tiyatro topluluğunda (GSÜTT) başladığı tiyatro çalışmalarını 2005 yılında aynı topluluktan arkadaşlarıyla birlikte kurdukları Tiyatro Öteki Hayatlar'da yazar ve yönetmen olarak sürdürdü. Mitos-Boyut, Afife Tiyatro Ödülleri, Cevat Fehmi Başkut Ödülü, Ekin Yazın Dostları, Direklerarası Seyirci Ödülleri, Cevdet Kudret Edebiyat Ödülleri'nde çeşitli ödüller kazandı. Tiyatro çalışmalarının yanı sıra 2003 yılından beri profesyonel olarak Fransızca ve İngilizceden çeviri yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	IX
------------	----

BİRİNCİ KISIM

Giriş.....	1
1. Türk-İran Destanı.....	5
Ebu Tahir Tusi.....	7
Destan Anlatısının Türklerle İlişkisi.....	13
2. Efsanenin Çerçevesi.....	22
3. Efsanenin Gelişimi.....	40
4. Ebu Müslim Efsanesi.....	50

BİRİNCİ KISIM

Giriş.....	65
Ebu Müslim Destanı.....	67
1. Melun Kâfir Mervanilerin Halifeliği Ele Geçirmesi ve Ardından Gelen Felaketler.....	67
2. Bu Süre Boyunca Merv Şehrinde Olup Bitenler.....	69
3. Esad ve Kelime'nin İsfahan'a Gelişi ve Haccâc-ı Zalim'in Onlara Yaptığı Kötülükler.....	70
4. Kelime ve Ebu Müslim'in Merv'e Dönüşleri ve Kesir bin Abdullah Tarafından Karşılanması.....	72
5. Ebu Müslim'in İki Amansız Pehlivanı Öldürmesi ve Görevinin Ona İlham Edilişi.....	73
6. Ahi Hurdek'in Ebu Müslim'in Teberini Yapışı.....	75

7. Merv Ahilerinin Ebu Müslim'e Bağlılık Yemini Edişleri	78
8. Cami Savaşı Hakkında.....	79
9. Yahudi Mahyar'ın Ebu Müslim'i Gizlemesi ve Casus Zerki Tarafından İhbar Edilmesi	81
10. Ebu Müslim'in Yakalanışı ve Serbest Bırakılışı.....	83
11. Ebu Müslim'in Irak'a Yolculuğu Hakkında	85
12. Ebu Müslim'in Merv'in Ahilerini İşkenceden Kurtarışı ve Suriye'ye Doğru Yola Çıkışı.....	93
13. Ebu Müslim'in İmam İbrahim'in Fermanını Elde Edişi.....	95
14. Mervan'ın Rüyası ve İmam İbrahim'in Őehitlięi Hakkında	97
15. Süleyman bin Kesir'in Ebu Müslim'in Yetkisini Tanımayı Reddedişi.....	98
16. Ayaklanmanın Başlangıcı Hakkında.....	100
17. İsyancıların Çahar Dolab'a Çekilmeleri.....	101
18. Ebu Müslim'in Kaçışı ve Muhtaç'ın Gaddarlığı Hakkında	102
19. Muhammed Harezşah'ın Ebu Müslim'in Yardımına Gelişi	103
20. Keçeler Giymiş Bir Dervişin Tuhaf Görünüşü	105
21. Haris Pir'in Ebu Müslim'in Yanına Katılması	107
22. Ebu Müslim'in Esir Düşüşü ve Bir Sandığa Hapsedilişi.....	108
23. Merv'in Ele Geçirilişi ve Nasır bin Seyyar'ın Kaçışı Hakkında	110
24. Nasır bin Seyyar'ın Belh Őehrini Yitirişi	111
25. Nasır bin Seyyar'ın Merv Őehrini Geri Alma Girişimi.....	113
26. Hiri'nin Fethi ve Nasır'ın Nişabur'a Kaçışı.....	114
27. Nişabur'un ve Damgan'ın Fethi Ve Nasır bin Seyyar'ın Ölümü.....	114
28. Ebu Müslim'in Mervan el-Himar'ın Ordularıyla Çarpışması	115
29. Ebu Müslim'in Őam'ı Ele Geçirişi ve Abbas'ın İki Oğlunu Hapisten Kurtarışi.....	118
30. Mervan'ın ve Mervanilerin Sonu	121
31. Ebu Müslim ve Yoldaşlarının Her Birinin Bir Yana Dağılması.....	123
32. Ebu Müslim'in Őehit Oluşu.....	124
33. Ebu Müslim'in Yoldaşlarının Onun Ölümünün Öcünü Alışi.....	126
Kısaltmalar.....	133
Kaynakça.....	135
Dizin.....	143

Babamın hatırasına

سعادت ازلی قابل زوال اولمز
کونش پر اوستونه کر دوشسه پایمال اولمز
فضولی

[Saâdet-i ezeli kabil-i zevâl olmaz
Güneş yer üstüne ger düşse pây mâl olmaz
Fuzuli]

ÖNSÖZ

Bu çalışmada Ebu Müslim'in kişiliği çevresinde oluşturulmuş ve Paris Ulusal Kütüphanesi'ndeki çeşitli Farsça ve Türkçe elyazmaları içinde bulunan destan ele alınmaktadır. Ebu Tahir Tusi'ye mal edilen bu anlatıya *Ebu Müslim Destanı* adını vermeyi uygun gördük. Çalışmamız çok geniş kapsamlı olmayacaktır. Bir yandan meslek birliklerinin ve özellikle de Ebu Müslim'i kahramanları haline getiren Ahilerin edebiyatını içerdiğinden; diğer yandansa Bektaşî dergâhlarının duvarlarında bulunan balta simgesinin de tanıklık ettiği üzere, Abbasilerin bu kahramanını yücelten kimi heterodoks derviş tarikatlarının içinde, onun etrafında biçimlendirilmiş söylenceleri kapsadığından hem çok geniş hem de bir o kadar ilgi çekici bu konuya yalnızca bir giriş niteliğindedir. Çalışmanın konusu olan efsanevi kişiliğin ayrılmaz bir unsuru niteliğindeki bu balta, tıpkı Zülfikar'ın Ali'yi simgelemesi gibi, Ebu Müslim'in simgesi olmuştur. Onun için kusursuz bir ayırt edici işaret olan bu silah kendisine "kabul töreni" sırasında doğrudan öte dünyadan verilmiştir. Böylece de meslek loncaları ve derviş tarikatları, Abbasilerin kahramanı olan bu tarihsel kişiliği, efsane düzeyine erişmiş bir "baltalı/teberli" kahramana dönüştürmüştür. Araştırmalarımızın konusunu işte bu efsanenin ortaya çıkışı oluşturmaktadır. Bu tarikatların ermişlerine ilişkin derlemeleriyle İran ve Türkiye'deki halk anlatıları böyle bir soruşturma için çok verimli bir kaynak sunmaktadır.

Bize *Ebu Müslim Destanı*'nı incelememizi öneren sevgili üstadımız Sayın Henri Massé'ye ne kadar teşekkür etsek az. Hiç durmadan artan bir ilgiyle yürüttüğümüz bu araştırmalar bizi beklenmedik sonuçlara ulaştırdı. Çalışmamızı gözden geçirmeyi kabul ettiği için kendisine duyduğumuz minneti burada büyük bir sevinçle dile getirmek istiyoruz.

İncelememizi okuyarak, çok değerli tavsiyelerinden bir kez daha yararlanmamıza izin veren sevgili üstadımız Sayın Jean Deny'ye de teşekkür ederiz. Ayrıca kitabımıza gösterdiği ilgiden ötürü M.H. Laoust'a da teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Türk ve Fars isimlerinin transkripsiyonunda Türk İslam Ansiklopedisi'nin sistemini benimsedik.¹ Bu sistem temelde güncel Türk alfabesine dayanmakla birlikte, özellikle Arapça yazıya yer vermek konusunda çeşitli açıklamalar da getirmektedir ve ayrıca her bir grafik işaretin transkripsiyonu için tek bir işaret kullanmak gibi bir faydası da bulunmaktadır. Öte yandan derviş, şah, han gibi kullanımı Fransızcaya da geçmiş sözcüklerde alışıldık yazım biçimini yeğledik.

Umuyoruz ki, *Ebu Müslim Destanı*'nı okuyanlar da bu ortaçağ masalından, yazarın bu mütevazı çalışmayı yazarken aldığı hazzı alırlar.

1 Metinde Türkçe okura kolaylık olması açısından Melikoff'un transkripsiyonunu kullanmamayı tercih ettik. (e.n.)

GİRİŞ

Görünürde Abbasilerin sadık hizmetkârı olsa da ölümüyle birlikte çok sayıda İslam karşıtı çalkantılara yol açan Ebu Müslim çok ilginç bir kişiliğe sahiptir. Bir İran halk hareketinin öncüsü olduğu halde Orta Asya'daki Türk halkları ve Dağıstan dağlıları tarafından ulusal kahraman olarak saygı görür. Efsanesi, Türk derviş tarikatlarının en heterodoksu sayılan Bektaşilerin edebiyatında hâlâ canlı bir yere sahiptir. Onu bir destanla yüceltmişlerdir ama bu destan yine de en çok Türkler arasında yaygınlaşmıştır. Çeşitli kütüphanelerde değişik asırlardan kalma farklı nüshaları bulunur. Paris Ulusal Kütüphanesi'nde *Ebu Müslim Destanı*'nın Türkçe dokuz elyazması nüshası bulunurken yalnızca dört tane Farsça elyazması vardır; öte yandan İstanbul'daki kütüphanelerdeyse bu eserin Türkçe versiyonunun elyazmalarının sayısı on dokuz kadar çıkar. 19. yüzyılın başlarında Türkçe yazılmış yeni bir hali, Gazneliler döneminin bu eski hareketini yeniden canlandırmıştır ve yaygın bir halk edebiyatına esin vermeyi bugün bile sürdürür. Türk halkına göre, Ebu Müslim kendilerinden biridir; tarihsel görevi açıkça bellidir: Kerbela Katliamı'nın öcünü almak. Bugün Türkiye'de çok sayıda gazete bayisinde bulunabilen ve tarihin büyük bir fantezi duygusuyla ele alındığı cep kitaplarının başlıklarına göz atmak bunun farkına varmak için yeterlidir: "Kerbela'nın Öcü ve Türk Kahramanı Horasanlı Ebu Müslim" vb.

Özbekler ve Türkmenler Ebu Müslim'i Maveraünnehir ve Harezmi Türklerini Abbasilerin siyah bayrağı altında toplamış bir yurttaşları olarak görür. Rivayetlerde ve türkülerinde onu onurlandırdıkları gibi *Ebu Müslim Destanı*'nın 550/1155 yılından kalma çok eski bir Türkçe elyazması, H. Vambéry tarafından Hiv'e'de bulunmuştur.¹ Profesör Fuad Köprülü, Ebu Müslim'in Türk kökenleri konusundaki varsayımları desteklemek üzere, 14. yüzyılda yaşamış ve Mısır sultanı Muhammed bin Kalavun'un hizmetinde çalışmış Mısırlı bir Türk yazar olan Ebu Bekir Abdullah bin Aybek el-Davâdâri'yi tanık göstermiştir. دررالتيجان [Dürerüt-ticân] adlı eserinde yazar, bugün elimizde bulunmayan İslam öncesine ait Türk destanı *Oğuznâme*'ye ilişkin değerli bilgiler verir. El-Davâdâri'ye göre Farsça versiyonları da bulunan *Oğuznâme*, 611/1214 yılında Farsçadan Arapçaya çevrilmiştir ve kendisi de bu elyazmasını görme fırsatı bulmuştur. Yine aynı yazara göre *Oğuznâme*, Ebu Müslim'in hazinesi arasında yer alıyordu ve kendisi doğuştan Oğuz Türkü olup Buhtu Han'ın soyundan geldiği için bu kitabı ailesinden miras almıştı.² Ebu Müslim'in Türk kökenli olduğuna inanan Köprülü, Oğuz Türklerinin onun anısını Orta Asya'dan getirdiğini ve bugün de Anadolu'da yaşatmayı sürdürdüklerini düşünür.³

El-Davâdâri'nin tanıklığının epeyce zayıf olduğunu söylemeye bile gerek yok: Öncelikle burada sözkonusu kişinin Abbasilerin kahramanı olduğu bile kesin değildir çünkü aynı adı taşıyan başka Horasanlılar da vardır, üstelik bu kişi gerçekten o olsa bile 14. yüzyıl yazarı o dönemde Türkler arasında yaygın bir rivayeti dile getirmiş de olabilir. Zaten Ebu Müslim'in kökenleriyle ilgili varsayımlar çok da önemli değildir. Soylu sayılmak için Arap doğmuş olmanın gerekli görüldüğü bir çağda yaşadığından, doğumu üzerinde belli bir kuşkunun kol gezmesine her zaman göz yummuştur. Bundan

1. Bkz. s. 35, 62.

2. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (İstanbul: 1919), s. 30 vd, 281 vd; aynı yazar, *Türkiye Tarihi*, I, (İstanbul: 1923), s. 54 vd, 145 vd; aynı yazar, "Les Origines du Bektachisme, Essai sur le Développement Historique de l'Hétérodoxie Musulmane en Asie Mineure", Uluslararası Dinler Tarihi Kongresi, Paris, Ekim 1923, cilt II, (Paris: 1925), s. 395, not 3.

3. F. Köprülü, *Türkiye Tarihi*, s. 73 (not), 212; agy, *Türk Edebiyat Tarihi*, (İstanbul: 1925), s. 305.

hiç olmazsa Arap olmadığı ve kökenleri konusunda gurur duyacağı bir şey olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Abbasi soyundan olduğunu söyleyen İbrahim'in Ebu Müslim hakkında, Sünni geleneğine göre Muhammed'in Hendek Savaşı sırasında Selmân-ı Fârisî'yi dine kabul ederken, "Selmân bizdendir, evimizin ahalisindedir,"⁴ deyişini kullanmış olması tıpkı Selmân gibi Ebu Müslim'in de bir *mevali*, yani azat edilmiş bir köle olabileceğini düşündürür. Aslında bu, koruyucuları Selmân olan loncaların kahramanları arasında onun önemli bir yer tutmasını da açıklar. Bu durumda mühim olan, Ebu Müslim'in kökenleri hakkında varsayımlar üretmekten çok onun tarihî önemini belirlemek ve gerçek kişinin bir efsane kahramanına nasıl aşama aşama dönüştüğünü incelemektir: Ebu Müslim bir hanedanı devirerek yerine yenisini kurmuş ve ölümünden sonra İranlılar da onu peygamber mertebesine yükseltmiştir; buna karşın ünü en uzun süre ve en yoğun biçimde Türkler arasında varlığını korumuştur. Bu sorunun çözülmesi, efsanesinin anlatısının incelenmesiyle mümkün olabilecektir. İşte bu çalışma da *Ebu Müslim Destanı*'nın başarısının başlıca nedeninin Oğuz Türklerinin Orta Asya'dan gelirken yanlarında taşıdığı bir anı olması değil, bundan çok daha önemli başka bir olgu olduğunu ortaya koyacaktır: Bu destanı edebiyatlarına dahil eden Ahilik hareketinin Anadolu'daki büyük yayılımı. Destan kahramanını herkesin anlayabileceği, basit bir süvari ideali olarak gören eğitimsiz halkın arasında fütüvvetin yayılmasının başlıca yolu destanlardı. Lonca çevrelerinde ve özellikle de mütevazı denilen işleri gören, bundan dolayı da seçkin sınıfların toplumsal baskısından mustarip mesleklerle uğraşan kişilerin bir araya geldiği birlikler için destan kahramanı zorbalara karşı Dinin Savunucusu ve Halkın Önderi anlamına geliyordu. Hem bir din savunucusu hem de halk önderi olarak bu çifte göreviyle Ebu Müslim, esnaf çevrelerinde kahraman süvari idealinin kusursuz bir şekilde cisimleşmiş haliydi. İşgalcilerin toplumsal ve mali baskılarından en çok mağdur olan şehir halkının, aralarında

4. Louis Massignon, *Salmân Pâk et les prémices spirituelles de l'Islam Iranien*, (Paris: 1934), s. 18; bkz. s. 28.

kasaplar, kebabçılar, tabakhaneciler gibi kirli sayılan mesleklerin erbaplarının da yer aldığı sınıfların desteğini alarak Abbasilerin davalarını zafere ulaştırmıştı. Ebu Müslim meslek birliklerinin tescilli kahramanıydı. Onlar sayesinde öyküsü İrandan Kafkasya ve Anadolu'ya ulaşarak burada büyük bir gelişim gösterdi ve yine onlarla beraber anısı, siyasi işlevleri ve Şiilere yakınlıklarıyla kuş-kulu hale geldiğinde kendilerine kucak açan heterodoks Bektaşî tekkelerine de girmiş oldu.

Ebu Müslim'in söylenceleri Gazneliler döneminde, Sultan Gazneli Mahmud'un himayesindeki bir hikâye anlatıcısı olan Ebu Tahir Tusi tarafından bir destan içinde aydınlığa kavuşturuldu. Yorulmak bilmez destan anlatıcısı Ebu Tahir Tusi, anlatılarıyla Türkler arasında büyük başarı kazanmıştır. *Ebu Müslim Destanı* onun diğer öykülerinden yalnızca tarihsel esinlenmesi dolayısıyla ayrılır ama içinde Ebu Tahir dağarcığının tüm alışıldık unsurlarına rastlanır. Biz de incelememize kahramanlık zamanlarında savaşçı ve göçebe olan Türkler için çok büyük değer taşıyan bu edebiyat türüyle başlıyoruz.